

RUTA HISTÒRICA-BOTÀNICA AL JARDÍ DE LES SORTS DE LA MAR

Itinerari botànic pel *Jardí Històric de les Sorts de la Mar*

Els convidem a encetar un viatge per la història botànica de la partida on ens trobem, les Sorts de la Mar, pels paisatges naturals i humanitzats que s'hi han succeït. Hem creat a banda i banda de la porta sud-oest del pati un conjunt d'espais expositius vius: tres per als paisatges naturals de la Mediterrània i quatre més per a recrear els paisatges agrícoles històrics.

LES SORTS DE LA MAR: UN NOM DE SET SEGLES PER A DOS MIL·LENNIS D'Ocupació AGRÍCOLA

+ informació

- Les Sorts de la Mar: un nom de set segles per a dos mil·lennis d'ocupació agrícola
- Les Sorts de la Mar: un nombre de siete siglos para dos milenios de ocupación agrícola
- Les Sorts de la Mar: a seven-century name for two millennia of agricultural occupation
- Les Sorts de la Mar: un nom de sept siècles pour deux millénaires d'occupation agricole
- Les Sorts de la Mar: ein Name aus sieben Jahrhunderten für zwei Jahrtausende landwirtschaftlicher Tätigkeit

Les Sorts de la Mar de Dénia, partida agrícola documentada per primera volta el 1698: «un tros de terra a la partida de les Sorts de la Mar ... que afronta ab camí de Xabea...». Al s.XIII la zona fou dividida en lots que foren sortejats entre els colons catalans i aragonesos que fundaren la vila de Dénia. Cada parcel·la era «una sort» i la partida, «les Sorts».

1

JARDÍ CULTURAL I SOSTENIBLE: LES SORTS DE LA MAR

Només entrar a mà esquerra trobem l'espai del **Bosc Mediterrani**:

Als paisatges naturals mediterranis, caracteritzats per la sequera estival, amb el temps es forma el Bosc Mediterrani, ara desaparegut de Dénia i que es vol renaturalitzar al Parc Natural del Montgó.

Eren boscs espessos i atapits dominats per la carrasca (*Quercus ilex rotundifolia*), un gran arbre perennifoli, de fusta dura i creixement lent, que feia bellotes, sovint dolces i mengívols. El sotabosc el formen arbusts i matolls com els arborcers o arboços (*Arbutus unedo*, que fan uns fruits dolços i ben bons, els arboços o cireres d'arboç), els marfulls (*Viburnus tinus*, arbust mel·lífer i amb propietats medicinals) o el llorer (*Laurus nobilis*, arbre consagrat a Apol·lo i les muses, d'ús culinari i medicinal). Al bosc mediterrani creixen també lianes i emparalladores: com el xuclamel o lligabosc mediterrani (*Lonicera implexa*, de flors molt estimades per l'aroma) o l'arítjol (*Smilax aspera*, de reconegudes virtuts remeiers)...

Vora la tanca hem deixat dos xops i dos àlbers que estan ben arrelats i aportaran frescor i ombra fins que cresquen les carrasques.

Ací, també hem ubicat l'estació meteorològica per a poder mesurar millor l'oratge.

D'enfront mateix del *Bosc Mediterrani* trobem l'espai dedicat a **la Màquia i la Garriga**:

En condicions naturals quan, per alguna circumstància, el bosc no pot créixer, el que hi havia eren formacions vegetals naturals d'arbusts i matolls: la màquia i la garriga. Des del 4500 aC els agricultors i els pastors desforestaren, arrabassaren i cremaren el bosc per a crear camps i pastures. Degradaven les terres que, en quedar ermes, formaven més màquies i garrigues que encara ara dominen els terrenys d'erms i xares.

Ací tenim arbres baixos i arbusts: olivera borda o ullastre (*Olea europaea* L. var. *Sylvestris*, avantpassat silvestre de l'olivera cultivada), coscoll o garriga (*Quercus coccifera*, parent arbustiu de les carrasques, de bellotes amargues per als humans però abel·lidores per als ramats), mata o llentiscle (*Pistacia lentiscus*, amb una saba aromàtica, el màstic, que perfumava l'alé, per la bona olor s'usava a les enramades festives), la soflaina, mombrú o aladern (*Rhamnus alaternus*, medicinal per a la tensió i el colesterol), margalló (*Chamaerops humilis*, única palmera europea, base de l'artesanía de la llata de palma tan important a tota la Marina), petorrets o cepell (*Erica multiflora*, un bruc mediterrani, en cremar fa un soroll com de traqueta, d'on li tragueren el nom popular), estepera o estepa blanca (*Cistus albidus*, usada com a fregall quan no en tenien), febreja o pebreja (*Thimus piperella*, endemisme diànic, essencial per als gaspatxos valencians i per a adobar olives), frígola (*Thimus vulgaris*, herba remeiera i tisana estimadíssima, usada també a herberos i licors, fora de Dènia i la Marina se la coneix com a timó, timonet o tomello), romer (*Rosmarinus officinalis*, en la tradició valenciana s'usava tant per a aromatitzar un menjar com per a cremar-lo com a encens), camamil·la o camamirla (*Santolina chamaecyparissus*, ací, on la camamil·la vera és desconeguda, cada sant Joan era manat anar a fer-ne per a secar-la i usar-la tot l'any per a la panxa, com a col·liri, bona per a tot!)...

LA MÀQUIA I LA GARRIGA

+ informació

- La Màquia i la Garriga
- La Maquia y la Garriga
- The Maquis and the Garrigue
- Le Maquis et la Garrigue
- Die Macchia und die Strauchheide

En condicions naturals quan, per alguna circumstància com pendents forts o zones molt rocoses (costeres fortes, cims de tossals i pujols), el bosc mediterrani no es pot desenvolupar, el que hi havia eren formacions vegetals d'arbusts i matolls: la màquia i la garriga.

Des del Neolític, els humans n'hem afavorit l'extensió per les arrabassades, incendis i pastures.

3

JARDÍ CULTURAL I SOSTENIBLE: LES SORTS DE LA MAR

Tornem a la porta d'entrada i a la mà dreta trobarem l'espai dedicat al **Bosc de Ribera**, amb una part al llarg de la tanca de l'institut i un parterre annex.

A la Mediterrània l'aigua, corrent (rius com el Molinell, rambles com el Girona i barrancs) o estancada (marjals com la del Palmar, llacunes, basses i bassots com l'Estanyó), permeten una vegetació que demana aigua tot l'any. Ben prop de les Sorts de la Mar hi havia la rambla i la marjal salobre del Saladar, ara inimaginables, quan passeges pels carrers que les destruïren.

Espècies caducifòlies com els xops i els àlbers (*Populus nigra* i *Populus alba*, de creixement ràpid que els fa molt conreats per a fusta i jardins) senyoregen estos espais que poden constituir autèntics boscs de ribera. Volem completar la vegetació arbòria amb altres espècies com el fleix o freixe valencià (*Fraxinus ornus*, de fusta molt apreciada per a fer tralles i mànecs), els oms (*Ulmus minor*, de bona fusta, antany presents a fonts i places i ara quasi extingits per la plaga de la grafiosi), el llidoner (*Celtis australis*, la seua fusta era usada per a fer forques i gaiatos, i els seus fruits eren golosies molt estimades pels xiquets), el garguller o graüll (*Crataegus monogyna*, que amb les seues cireretes alimenta els pardals als nostres barrancs) o els tamarits (*Tamarix sp.*, arbres que per la seua resistència a l'aire salobre s'usaven per a bardissa viva vora mar). Els estrats arbustiu i herbaci es representen per la murta (*Myrtus communis*, planta consagrada a Venus), el rusc o galzeran (*Ruscus aculeatus*, s'usava per a pescar sèpies), llorer (*Laurus nobilis*), macaleu o cirer bord (*Prunus mahaleb*, que es pot empeltar de cirerer), hedrera o hedra (*Hedera helix*, planta consagrada a Dionís, pels seus tòxics té usos medicinals, quan ja no hi ha més flors les abelles la rondan), coa de cavall, menta pudenta, falagueres i senill o carritx (*Phragmites australis*, canya que juntament amb la boga i el junc, ocupen les nostres marjals, bassots i llocs entollats).

+ informació

EL BOSQUE DE RIBERA

- El Bosc de Ribera
- El Bosque de Ribera
- The Riverside Forest
- La Forêt Riveraine
- Der Wald am Ufer

Al paisatge mediterrani els corrents d'aigua: rius, rambles i barrancs; i l'aigua estancada: marjals, llacunes, basses i bassots, permeten una vegetació que demana aigua durant tot l'any. Arbres caducifolis, amb abundants matolls i canyes constituïen autèntics boscs de ribera.

Ací prop Dénia tenia la rambla i la marjal del Saladar, ara desaparegudes i urbanitzades.

JARDÍ CULTURAL I SOSTENIBLE: LES SORTS DE LA MAR

Vora mateix del *Bosc de Ribera* tenim el parterre dedicat al **Camp Romà**:

Fenícis, ibers i romans escamparan per ací els cultius mediterranis de secà que fins al s.XX ocuparan progressivament quasi tota la Marina, deixant erms i plens de xara els llocs més difícils i apartats usats només per a pastures, carboneig i fer llenya.

En este parterre recreem un camp romà amb la trilogia mediterrània: cereals, vinya i olivera. Anualment sembrarem cereals, ordi (*Ordeum vulgare*) o algun blat (*Triticum sp.*) propi de la Marina, en els fraus entre els rengs de ceps de vinya Monastrell (*Vitis vinifera*), de fer vi, en emparrats baixos. Unes oliveres (*Olea europaea*) recreen este cultiu.

A les vores exteriors del parterre hi ha unes mates d'espígol (*Lavandula latifolia*, que antany perfumava la roba i els llençols) com a representant de la vegetació natural que encara sobreviu als margens de les parcel·les. Plantarem també uns rosers (*Rosaceae*) per a la seua funció de bioindicador de les possibles plagues dels ceps. Atrauran també els insectes.

+ informació

EL CAMP ROMÀ

- El Camp Romà
- El Campo Romano
- The Roman Camp
- Le Champ Romain
- Das römische Feld

Dénia ha estat fundada tres voltes, la primera fou a l'època romana a mitjans el s.I aC: Dianium.

Els romans crearen un *ager*, un gran terme colonitzat agrícola, explotat des de la ciutat per mitjà d'una xarxa de vil·les o establiments agrícoles d'explotació esclavista. Els principals conreus són els cereals (ordi i blat), l'olivera i la vinya, per a l'exportació comercial d'oli i vi.

5

JARDÍ CULTURAL I SOSTENIBLE: LES SORTS DE LA MAR

Si tornem al parterre del *Bosc de Ribera*, immediatament al nord, mirant a l'institut, trobem el del **Jardí Andalúsí**:

En este espai visitem un fragment d'Al-Andalus: un hort jardí, com els que hi havia als palaus, cases i rafals de la medina Daniya. El món agrícola musulmà es caracteritza per estendre les tècniques de regadiu del Pròxim Orient i Egipte, i per dur pertot algunes espècies de plantes de llocs llunyans, com Àfrica, l'Índia o la Xina.

Delimita el parterre una bardissa baixa de murta (*arrayhan*, en àrab andalusí, d'on pren el nom el pati de los Arrayanes de l'Alhambra granadina). Enmig, un ciprer actua com a fita visual. Als quatre cantons, hi ha fruiters, tres magraners (*Punica granatum*, introduïda ja pels fenicis i usada per a cuinar salses agredolces) i un taronger amarg (*Citrus aurantium*, d'olor penetrant i dolça) un dels cítrics introduïts pels musulmans des de Xina. Algun dia hi plantarem un ponciler (*Citrus medica*) ara poc conegut, però cultivat d'antic al País Valencià. Els cítrics s'usaven sobretot ensucrats, confitats i en melmelada.

També hem plantat canyamels (*Saccharum officinarum*) que introduïren els musulmans a Europa des de l'Índia. La canyamel cal tallar-la cada any i es podrà aprofitar i consumir com a dolç o com a suc, enllaçant amb el record no tan llunyà de comprar i menjar canyamel als porrats de la comarca.

Entremig sembrem espècies herbàcies medicinals i d'ús culinari com comí (*Cuminum cyminum*), safrà (*Crocus sativus*), marduix (*Origanum majorana*), alfàbega (*Ocimum basilicum*) julivert (*Petroselinum crispum*) o coriandre (*Coriandrum sativum*).

EL JARDÍ ANDALUSÍ

- El Jardí Andalusi
- El Jardín Andalusi
- The Andalusian Garden
- Le Jardin Andalou
- Das andalusische Garten

La segona fundació de Dénia és cap al 953, quan el califa omeia Abd al-Rahman III decideix construir-hi una drassana i una base naval: Daniya.

Ací veiem un trosset d'Al-Andalus: un hort jardí, com els de les cases i palaus de Daniya. Hi ha conreus de regadiu d'origens llunyans, de l'Índia i de la Xina, duts pels mercaders musulmans.

6

JARDÍ CULTURAL I SOSTENIBLE: LES SORTS DE LA MAR

Del *Jardí Andalusí* passem directament al parterre del **Camp Valencià**:

En este parterre reconstruïm un paisatge agrícola del secà costaner valencià, on, des del s.XVII, a la trilogia mediterrània s'incorporen cultius arboris modestos com els garrofers i els ametlers, dedicats a l'exportació. Molt prop tenim les moreres (profusament plantades als parterres perimetrals) que en eixe moment possibilitaren una puixant indústria de la seda valenciana. En tenim de veres (*Morus alba*, que fa la fulla per als cucs des seda) i de bordes (*Morus nigra*, que fa unes mores excel·lents, autèntiques llepolies per als golosos).

Als quatre cantons em plantat ametlers (*Prunus dulcis*), i també hem plantat quatre ceps de moscatell, per a crear un parral de raïm de taula, com el que hi havia a les casetes de camp.

A les vores una franja de botges de camamil·la groga i mates de romer, recorden la vegetació natural arraconada als margens dels conreus.

De la capdavantera agricultura deniera ens parla el botànic Cavanilles que ens va visitar a les darreries del s.XVIII:

«Cógense en el término de Dénia 40 libras de seda, 100 arrobas de aceyte, 600 de algarrobas, 120 de pasa, mucha de ella moscatel, 200 de higos, 200 cántaros de vino, 800 cahices de trigo, 400 de cebada, 600 de habas, 500 de almendra, porcion de maiz y de hortalizas...»

+ informació

EL CAMP VALENCIÀ

- El Camp Valencià
- El Campo Valenciano
- The Valencian Field
- Le Champ Valencien
- Das valencianische Feld

Daniya és destruïda i abandonada el 1245. Jaume II decidirà assentar catalans i aragonesos dins de l'albacar del castell a primeries del s.XIV. Funda la vila de Dénia, ciutat des del 1614.

Els nous habitants colonitzen els erms amb els cultius de secà de la trilogia mediterrània, amb els quals pagar els tributs feudals. A les costeres abancalades faran cultius arboris comercials.

7

JARDÍ CULTURAL I SOSTENIBLE: LES SORTS DE LA MAR

Si continuem acostant-nos a l'institut trobem l'últim espai, el de la **Riquesa de la Pansa** que consta de dos parterres, un quadrat i un altre paral·lel a la porxada de l'edifici.

La pansa de Dénia, la famosa *Valencia raisin* o *Denia raisin* o simplement *denias*, al llarg del s.XIX i fins la plaga de la fil·loxera ara fa 100 anys, dugué el nom de la ciutat fins a Amèrica i Rússia, i per tota l'Europa atlàntica.

Al parterre hem plantat quatre rengs o camades de ceps de raïm moscatell, amb el qual farem la nostra pansa. Al fons, davant ja de l'edifici, hem plantat dos garrofers (*Ceratonia siliqua*) que amb el temps donaran ombra i verticalitat. A les vores i margens, plantarem aromàtiques autòctones com la frígola (*Thymus vulgaris*), l'herba d'olives o sajolida (*Satureja horensis*) i la pebrella (*Thymus piperella*), d'ús culinari; i també les herbes panseres: jolivarda (*Dittrichia viscosa*) i botja pansera o botja rossa (*Artemisia campestris*).

LA RIQUEZA DE LA PANSA

+ informació

- La Riqueza de la Pansa
- La Riqueza de la Pasa
- The Richness of the Raisin
- La Richesse du Raisin Sec
- Der Reichtum der Rosine

Al s.XIX, la pansa de Dénia, la *Valencia raisin* o *Denia raisin* o simplement *denias*, dugué el nom de la ciutat fins a Amèrica i Rússia, i per tota l'Europa atlàntica.

Els ceps de moscatell, juntament amb el riurau, el sequer i el forn d'escaldar la pansa, formen un conjunt que recorda este moment d'esplendor agrícola i urbà, un passat ara perdut.

8

JARDÍ CULTURAL I SOSTENIBLE: LES SORTS DE LA MAR

La **porxada del pati** ens permet recrear-hi l'ambient del riurau, l'edifici rural valencià obert als vents on s'arreceraven de la rosada i les plogudes els canyissos replets de raïm secant-se. Just davant hi ha el **forn** (BIC= Bé d'Interés Cultural) i el **sequer**: «La Festa de l'Escaldà de la pansa».

Davant de la porxada tenim un parterre amb «**plantes de riurau**»: plantes de flor com rosers (*Rosa sp.*), clavellineres (*Dianthus sp.*), geranis (*Pelargonium sp.*)... i d'aroma com xameler (*Jasminum sambac*), gesmler (*Jasminum officinale*), lligabosc (*Lonicera implexa*), dama de nit (*Cestrum parqui*), nadaletes (*Narcissus tazetta*), vareta de sant Josep (*Philadelphus coronarius*)... D'ombra i humitat: falagueres, cal·les (*Zantedeschia aethiopica*)... És l'ambient de les plantes ornamentals tradicionals de la zona durant tot el s.XIX i XX abans de la globalització.

Passem a l'**espai escenari** amb banquetes, on podem gaudir de relax i tranquil·litat amb flors de temporada: geranis, cal·les, margarides, roses... Ací, actuem amb l'orquestra Filharmònica "Sorts" i organitzem balls.

Arribem al final del jardí amb l'**Oasi de Palometes** i el **triangle del teorema de Pitàgores**. Dins del triangle, hem plantat plantes amb flor per atraure les palometes. En les àrees del triangle: (2mx2m), (3mx3m) i (3,60mx3,60m), tenim l'hortalissa de l'Amèrica: carabasses, cacauets, moniatos... Si continuem l'itinerari, tornarem a l'extensió rectangular del Bosc de Ribera cap a la porta d'entrada/eixida del jardí.

A continuació del bosc natural Mediterrani de carrasques, estan **els espais del coneixement** amb una gran extensió de plantes autòctones i les replacetes batejades amb referents molt importants. Hem arribat al final de la ruta programada i, en un futur pròxim, ampliarem els nostres coneixements amb la «bibliopati», perquè els nostres descendents ho vegen i ho visquen en viu i en directe.

ESPAI DE LES PENSADORES I ELS PENSADORS

BERTRAND RUSSELL (1872-1970)

Replaceta de Bertrand Russell Espai dedicat a la diversitat

Matemàtic i filòsof conegut per les seues contribucions a la defensa dels drets humans. Va escriure desenes de llibres i assaigs de filosofia, i participà en la lluita pacifista i contra les armes nuclears.

El 1950 guanyà el Nobel «en reconeixement als seus escrits variats i significatius en què defensa els ideals humanitaris i la llibertat de pensament».

+ informació

9

JARDÍ CULTURAL I SOSTENIBLE: LES SORTS DE LA MAR

ESPAI DE LES PENSADORES I ELS PENSADORS

OLYMPE DE GOUGES (1748-1793)

Replaceta Olympe de Gouges

Punt lila de l'IES Les Sorts de la Mar

Filòsofa il·lustrada del s.XVIII i lliure pensadora, pionera del feminisme i partidària d'abolir l'esclavitud. Durant la gran revolució va redactar la Declaració de Drets de les dones, les grans oblidades pels revolucionaris, però la resposta fou detindre-la i condemnar-la a la guillotina. És l'espai reservat al feminisme i també fa d'espai de reflexió i denúncia de la violència de gènere.

+ informació

10

JARDÍ CULTURAL I SOSTENIBLE: LES SORTS DE LA MAR

ESPAI DE LES PENSADORES I ELS PENSADORS

PLAÇA DELS PRESOCRÀTICS (S. VI - V A. C.)

Tales de Milet Pitàgores de Samos Teano de Crotona

La Clariana dels Presocràtics (s.VI-V aC)

Espai dedicat a la Natura

Enmig del bosc de carrasques hem dedicat este espai als iniciadors de l'estudi filosòfic de la Physis (la natura), sense el qual no hi hauria ciència física ni ecologia. Dins d'un projecte basat en l'estima i el respecte als paisatges vegetals, no pot faltar el reconeixement a les persones que començaren a la nostra cultura a esbrinar el coneixement sobre la realitat i el cosmos.

+ informació

11

JARDÍ CULTURAL I SOSTENIBLE: LES SORTS DE LA MAR

ESPAI DE LES PENSADORES I ELS PENSADORS

PLAÇA DE VICTORIA CAMPS (1941)

Replaceta Victòria Camps

Espai dedicat a les ONG i

les iniciatives solidàries

És doctora en filosofia, catedràtica d'ètica i filosofia del Dret Moral i Polític. Presidenta d'honor de l'ONG ACNUR. Exemple d'implicació social i d'aplicació de la filosofia a la praxis diària. També diu que l'ésser humà necessita el silenci i la reflexió, i un espai on escoltar als altres i a nosaltres mateixos, com pot ser este jardí.

+ informació

12

JARDÍ CULTURAL I SOSTENIBLE: LES SORTS DE LA MAR

ESPAI DE LES PENSADORES I ELS PENSADORS

ESPAI LLIURE DE GÈNERE MARGARET MEAD I RUTH BENEDICT

Margaret Mead
1901-1978

Ruth Benedict
1887-1948

+ informació

Replaceta de Margaret Mead (1901-1978) i Ruth Benedict (1887-1948)

Espai lliure de gènere

Antropòlogues i etnòlogues estatunidenques, representants de l'antropologia feminista. Eren parella i estaven orgulloses de ser dones treballadores en un món acadèmic encara reservat als hòmens. Lluitaren per una societat justa i igualitària, respectuosa amb la diversitat. Esta replaceta és un espai lliure de gènere on el col·lectiu LGBTI té un espai representatiu i de seguretat.

JARDÍ CULTURAL I SOSTENIBLE: LES SORTS DE LA MAR